

Олег Калакура

**ПОЛЯКИ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ:
МЕНТАЛЬНО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ ПОРТЕТ ХХ СТОЛІТТЯ**

Поляки (самоназва – поляци) – не тільки наші сусіди, але й давні жителі на землях України. Перші їх поселенці, зокрема купці, а також челядь польських княгинь, які виходили заміж за київських князів, появилися тут ще в княжу добу української історії. Ярослав Мудрий після воєнних дій 1030 – 1031 рр. поселив на Пороссі до-

сять численну групу польських бранців. Масового характеру наплив польського населення на українські землі почав набувати після розпаду Галицько-Волинської держави, завоювання Польським Королівством Галичини, Холмщини та Західного Поділля і, особливо, після Люблінської унії 1569 р., коли більшість етнічних земель українців опинилися в складі Речіпосполитої. Поділ України за Андрусівським перемир'ям та Вічним миром послужив правовою основою для появи досить чисельних польських анклавів на її Правобережжі. Колоніальній владі вдалося перетворити поляків у провідну верству анексованої території, полонізувати та окатоличити частину українського населення. Навіть після поділів та ліквідації Речіпосполитої поляки зберігали панівне становище, демонстрували свою зверхність стосовно до українців, що заважало формуванню спільного українсько-польського фронту проти російського самодержавства та австрійського цесаризму. За розрахунками В.Наулка, здійсненими на основі переписів населення Російської імперії 1897 р. та Австро-Угорщини 1900 р., на території України в її сучасних кордонах на початок ХХ ст. проживало 1 255,9 тис. поляків¹, або 4,3% усіх жителів. Як склалася їхня доля, які кількісні та якісні зміни відбулися в структурі польської людності, в її традиційній етнокulturі, в ментальності?

Історики та етнологи з жалем констатують, що поляків України, як і її корінних жителів, спіткали не тільки здобутки, але й катастрофічні втрати. З одного боку, відновлення національних держав у 1917 – 1918 рр. сприяло національному відродженню і утвердженню ідентичності обох народів, а з другого боку, після короткочасного національно-культурного “ренесансу” 20-х на теренах підрадянської України вони опинилися під пресом сталінського тоталітаризму. Важкою була доля українців Східної Галичини і Західної Волині у складі міжвоєнної Польщі, як і польського населення на західно-українських землях після їх включення в 1939 р. до СРСР. Тут поляки з представників домінуючої нації перетворилися в етнічний компонент національної меншини в СРСР, зазнали переслідувань, репресій, депортацій, піддавалися насильницькій атеїзації та асиміляції. Загальна кількість польського населення в межах сучасної України скоротилася майже у десять разів: з 1, 3 млн. на початку ХХ

століття до 144 тис. у 2001 р.² Та, незважаючи на ці втрати, українська полонія не згубила свою національно-культурну, етнографічну та ментальну самобутність, відчуття ідентичності, а з відновленням державної незалежності України та поваленням тоталітаризму в Польщі відродилася і стала важливим фактором українсько-польського порозуміння, партнерства і співпраці.

Серед чинників, які впливали і впливають на збереження самобутності поляків України, на їх взаємини з корінними жителями – українцями, далеко не останню роль відігравали поряд з антропологічними ментально-етнографічні особливості кожного з цих слов'янських етносів. Під ментально-етнографічними особливостями того чи іншого народу, нації розуміють сукупність спільних рис і якостей, які надають йому самобутність та окремішність, утворюють ідентичність і неповторність. До них можна віднести специфічні ознаки традиційної народної культури, особливості характеру, вдачі, психіки, способу мислення і світосприйняття, національні традиції, звичаї, обряди тощо, які, взяті разом, становлять ментально-етнографічне обличчя або портрет етносу чи етнічної групи. Дослідження цього портрета поляків України є важливим і актуальним як з точки зору глибшого осмислення історії суперечливих і конфліктних ситуацій, які мали місце в українсько-польських взаєминах впродовж ХХ ст. і зумовлювалися здебільшого етно- та геополітичними чинниками, інспірувалися третьою силою, так і з огляду подолання стереотипів “одвічної” ворожості сусідніх народів. Пізнання і врахування етноментальних особливостей польської меншини є неодмінною умовою вироблення адекватної національної політики держави, шляхів гармонізації українсько-польських взаємин та інтеграції польської меншини в українське суспільство.

Питання ментально-етнографічних особливостей поляків торкалися чимало українських³ і польських⁴ етнографів, етнологів, істориків, однак у них недостатня увага звернута на еволюцію ментальності та етнографічних ознак поляків України під впливом загальноцивілізаційних процесів, конкретно-історичних перемін, на з'ясування залежності їх специфічних рис від території і характеру розселення, тривалості проживання в українському середовищі. Пропонована стаття має за мету змоделювати колективний менталь-

но-етнографічний портрет поляків у динаміці та в контексті корінних геополітичних, соціально-економічних, культурних і духовних змін, які відбувалися в Україні та Польщі впродовж ХХ ст., простежити, як їх ментально-етнографічні особливості відбивалися на українсько-польських відносинах, особливо в драматичних умовах відновлення національної державності, в період Першої та Другої світових воєн.

Досліджуючи цю актуальну історико-етнологічну проблему, автор враховував декілька важливих обставин. По-перше, традиційна польська етнокультура на різних етапах інтенсивної міграції поляків з Польщі на українські землі перебувала далеко не на однакових стадіях утвердження ідентичностей і не була однорідною. Вона складалася з декількох субетнічних локальних компонентів, представлених південним сходом і півночем, кожен з яких мав свою ментальну специфіку. Найтипівішим представником польської етнокультури були кров'яки – жителі лівобережжя Вісли, чий діалект ліг в основу польської літературної мови, а звичаї та обряди заклали культурний фундамент етнічності. Саме вони переважали серед перших переселенців на українські землі, зокрема Галичини. Якщо перша хвиля мігрантів (друга половина XVI – перша половина XVIII ст.) була представлена здебільшого вихідцями з Люблінського, Краківського, Жешувського воєводств, а також з Мазовії (мазури), то в другій хвилі (кінець XVIII – XIX ст.) переважали мешканці Привіслянського краю. В період Першої світової війни та в 1939 – 1941 рр. на терени України прибуло до мільйона біженців і військовополонених з Краківського воєводства, Сілезії, окупованих західних і центральних земель, однак основна їх частина згодом повернулася на батьківщину. По-друге, на стійкість і консервацію ментально-етнографічних особливостей польських переселенців суттєво впливали політичні, етнічні, культурні, релігійні, соціально-економічні та інші чинники, а також характер і територія їх розселення. Ці особливості повніше зберігалися в умовах компактного проживання польської людності та значно менше при дисперсному (розсіяному) розселенні. По-третє, поляки, як і корінні жителі України, зазнали нищівної асиміляції та атрофії національних особливостей під пресом російського самодержавства і радянського тоталітаризму, їх насильницької політики

русифікації та злиття націй. І все ж чимало визначальних ознак ментальної та етнографічної самобутності українським полякам удалося зберегти і заявити про них уже в незалежній Україні.

XX ст. поляки і українці зустріли розділені поміж чужими державами, пригночені ними, але нескорені духом, сповнені віри на відновлення власної державності. З дитинства полякам у сім'ї, костьолі, в школі прищеплювалося почуття польськості. Кожен з маленьких літ засвоював на все життя, що він “*polak maly*”, а його символ “*orzel bialy*”. Поляки, на відміну від зрусифікованих українців, у 1917 – 1920 рр. повніше виявили не класову, а національну солідарність, що дало їм змогу не тільки відновити національну державу, але й захистити її. Ця солідарність базувалася на твердому фундаменті ідентичності, національної ідеї і патріотизму, на любові до вітчизни, на збережених рисах традиційної народної культури, мови, національного характеру. Як характеризувалися і як змінювалися буденне життя, побут, ментально-етнографічні особливості поляків у контексті українського культурного ландшафту?

Як зазначав І. Лисяк-Рудницький, національний характер формується історично і має здатність передаватися від покоління до покоління, зберігатися стабільно і само захищатися. Це явище соціально-культурне, яке включає спосіб життя, комплекс культурних вартостей, правил поведінки⁵. За всього розмаїття повсякденності поляків Галичини і Поділля, Волині і Полісся, Середнього Подніпров'я і Півдня України, особливостях побуту міських і сільських жителів (міщан і селян), чоловіків і жінок, різних вікових категорій можна виокремити низку спільних ознак, які віддзеркалюють загальну характеристику їх традиційної етнокультури і ментальності. На ці особливості ще наприкінці XIX ст. звернули увагу М.П. Драгоманов і російська дослідниця Є.Н. Водовозова, вказавши на велику різницю матеріальних та інтелектуальних складових етнокультури польських аристократів, поміщиків і селян⁶. Оскільки майже 93% польського населення України на початку XX ст. і більше 30% тепер проживали у сільській місцевості і, закономірно, повніше зберегли етнічну самобутність, зупинимося, передусім, на їх буденному житті та побуті. Як і на теренах етнічної Польщі, при в'їзді до сіл більш-менш компактно заселених поляками, стояла “Божа мука” – статуя-

розп'яття Христа чи інших святих. Кожне польське село і містечко, як і українські поселення, мали свого покровителя за днем посвяти костьолів або церкви і відповідно храмовий день. Обов'язковим атрибутом села були кузня, столярня, свій швець і кравець, часом і млин, що дозволяло на місці виготовляти знаряддя праці, сільсько-господарський реманент, меблі, одяг, взуття, речі побуту. Пересічний польський сільський будинок (камениця, чвурак, хата, халупа) мало чим відрізнявся від українського, хіба що заможнішим виглядом. Часто над входними дверима або збоку ставилася дата спорудження будівлі та напис: “Мир цьому дому”. У кожному з них була так звана “біла хата” (світлиця) для свят, урочистих подій, на відміну від “чорної хати”, де проходило буденне життя сім'ї. На стінах поряд з образами, репродукціями картин, портретів видатних діячів польської культури, зокрема А. Міцкевича, Ю. Понятовського, дедалі частіше стали з'являтися годинники (із зозулею) як атрибут помешкання, а на вікнах – фіранки з паперу, а в заможніших жителів – з тканини.

Ще на початку ХХ ст. хату освітлювали лучиною, яку поступово витісняла гасова лампа, а замість кресала, стали застосовуватися сірники. У містах, зокрема Львові, Києві, появилися електрика, телефонний зв'язок, автомобілі, трамваї, водогони, громадські колодязі, вулиці покривалися бруківкою. Помітних змін зазнавав одяг, особливо міських жителів, але в багатьох випадках зберігалися його національні особливості за місцем походження. Традиційно польські жінки в селах носили довгі сорочки з рукавами, широкі спідниці, жакети або кафтани, вовняні хустки, високі черевики з шнурівками.

Чоловічий одяг мав консервативніший характер і був представлений костюмом (піджак, брюки, камізелка), сорочка, чоботи, рідше черевики. Білизна, як і в українців, виготовлялася з домашнього тканого конопляного та лляного полотна. Більш заможні намагалися наслідувати одяг і манери поведінки панських родин, міських жителів, шили одяг подібних фасонів, тільки з дешевших тканин. У 20 – 30-х рр., а ще більшою мірою в повоєнні роки, довгі сукні та спідниці жінок-міщан почали уступати місце коротшим, спортивний стиль вплинув на чоловічий одяг. Змінювалася структура харчування, поряд з молочними продуктами, які переважали в

раціоні сільських жителів, збільшувалося споживання м'яса, цукру, а в містах - риби та кондитерських виробів. Нове століття характеризувалося зменшенням вживання алкогольних напоїв (горілки, вина, пива, медовухи), що зумовлювалось як їх подорожчанням, так і зростанням загальної культури, боротьбою косяолоу за тверезий спосіб життя. На споживчому ринку появились безалкогольні напої: содова вода, лимонад, квас та ін.⁷ Як засвідчили етнографічні обстеження середини і другої половини 1920-х рр., проведені Кабінетом національних меншин на Київщині, Поділлі та Волині, житло, одяг, їжа у польських селах досить істотно відрізнялися і були в прямій залежності, з одного боку, від їх коріння (місця походження), а з другого боку, від місцевості проживання⁸.

У традиційній польській етнокультурі на теренах України, як і раніше, домінуюче місце займали хорові співи, аматорські гуртки, вистави із виготовленням декорацій та сценічних костюмів, а також театралізована релігійна обрядовість у вигляді колядок, вертепу тощо. З передвоєнних років на західноукраїнських землях, що перебували у складі Польщі, дістали поширення елементи масової культури: джазова музика, танцювальні майданчики ("дансінги"). Водночас збагачувалися форми культурного відпочинку, відкривалися нові читальні, гімнастичні зали, зокрема у Львові, розгорнувся фізкультурно-спортивний рух, який набував масовості, у багатьох містах і великих селах створювалися спортивні та протипожежні товариства "Сокіл", футбольні команди. Поляки підрадянської України теж залучалися до діяльності культурно-освітніх, фізкультурно-спортивних і оборонних товариств, але вони дедалі більше ідеологізувались і втрачали національне обличчя. Водорозділ між культурним життям поляків Галичини, Волині і Буковини та Радянської України пролягав, насамперед, у сфері духовності, оскільки там воно будувалося на християнських цінностях і національних традиціях, натомість більшовики, розгорнувши шалений наступ на релігію, на діяльність Римо-католицької церкви, на так званий "буржуазний націоналізм" і "пережитки капіталізму", провадили тотальне нищення споконвічних сакральних традицій як поляків, так і українців. Переважна більшість дослідників польської традиційної культури підкреслюють стабільно високий рівень релігійності поляків, для

яких костьол завжди був консолідуючим чинником збереження національної самобутності.

Цивілізаційно-урбаністичні зрушення торкнулися форм ініціативних обрядів та родинного устрою поляків України. Вони зуміли зберегти ритуали, пов'язані з етапами змужніння та подорослішання молоді, частково народні шлюбні обряди. Їх сімейна ієрархія, як і в українців, будувалася за традиційним принципом пріоритету чоловіка, який з невеликими змінами характерний для всього століття, однак у містах простежувалася тенденція до підвищення статусу жінки, особливо освіченої та працюючої. Емансипаційні віяння заходу спочатку торкнулися Галичини та Західної Волині, а потім знайшли деяке втілення і в УРСР, особливо у 80 – 90-х рр.

Традиційна етнокультура поляків невіддільна від їх ментальності, тобто від національної і суспільної свідомості, етнічної вдачі, поведінки, способу світосприйняття, манери мислення і психології, темпераменту і характеру, традицій і звичаїв. Ментальність – це душа народу, яка пронизує людину і виявляється в усіх сферах її повсякденності, вирізняє її з-поміж інших людей. Сучасна наука виділяє індивідуальну, групову, етнічну, національну та цивілізаційну ментальність. У нашому випадку розглядається здебільшого етнічно-групову ментальність українських поляків, яка акумулювала в собі успадковані риси слов'ян⁹, предків-одноплемінників, а також набуті в процесі проживання в українському суспільстві. У “Лекціях з історії слов'янської літератури” А. Міцкевич розглядав Польщу колискою слов'янського братства, а поляків - носіями рис характеру слов'ян, тісно зв'язаних з природою, землеробством, миролюбивих, добрих, мужніх, богобоязливих. Водночас він цитував польського хроніста Я. Длугоша, який бачив у шляхті людей заздрісних та лукавих, котрих приваблює багатство і слава, але готових сміливо кинути в бій за вітчизну. Розвиваючи цю останню рису, А. Міцкевич підкреслював, що патріотизм поляків базується на історичній пам'яті, вони – друзі свободи, демократії і республіки¹⁰. Попри певну спорідненість ментальностей поляків та українців, наявність таких спільних рис, як веселість, гостинність, компанійськість, зумовлених їх слов'янським корінням, близькістю історії, сусіднім проживанням, подібністю природно-географічного серед-

овища та кліматичних умов, польська людність навіть у межах українських етнічних земель, не говорячи про етнічну Польщу, помітно відрізняється від автохтонного населення. Вони повніше зберегли культ предків, поваги до батьків і старших, родинних традицій, любов до вітчизни та гордість за неї. На формування ментальності українських поляків суттєво впливали тривалість спільного проживання, навчальної і трудової діяльності з українцями і росіянами, змішані шлюби, близькість мови і культури та інші чинники. Польська народна культура і ментальність в умовах українського культурного ландшафту зазнали відчутних “ін’єкцій” з боку корінної нації, серйозних впливів, які накладалися на базові цінності поляків і відповідно видозмінювалися.

На основі досліджень польських, українських, російських та інших істориків, етнологів, етнографів, психологів, а також власних спостережень і аналітики можна стверджувати, що на формування ментальності поляків, утвердження їх стабільної психоструктури, самодостатнього архетипу благотворно впливали не тільки конкретно-історичні обставини, але й винятково мальовнича і щедра природа, її багатства, родючі землі, водні та лісові ресурси, порівняно м’який помірно-континентальний клімат, перехідний від морського клімату Західної Європи, характер трудової діяльності. Все це, помножене на особливості історичного шляху, ендегенні чинники, латинську традицію і європейські цивілізаційні цінності, геополітичні впливи порубіжжя Схід – Захід, Північ – Південь, міграційні процеси, заклало фундамент життєрадісного, гарячково-урівноваженого, толерантно-ввічливого психологічного архетипу пересічного поляка, якому за його природою і християнськими цінностями не властиві агресивність та жорстокість, скупість і крадіжки. Поляки відзначаються волелюбністю, високим рівнем емоційності, самоповаги, індивідуалізмом, часом завищеною самооцінкою, а також гордовитістю.

Цікавими з цього погляду є враження українських студентів Міжнародної академії ім. В. Липинського від своїх польських однолітків, зафіксовані М. Кардаш у ході соціологічного дослідження у грудні 2002 р.. Поряд з позитивними рисами: польський патріотизм, доброзичливість, почуття гумору, були названі й від’ємні: надмірна

збудливість, підвищена емоціональність, самовпевненість, амбітність та ін.¹¹

У суспільній свідомості кожного нового покоління українців образ пересічного поляка змінювався і сьогодні він асоціюється з вищим рівнем почуття національного, побожності, інтелігентності, а також з такими рисами, як працьовитість, господарність, підприємливість, ощадність, схильність до лідерства, гоноровість. Ці загалом позитивні ознаки архетипу поляків не затушовують й негативних рис, які відклались у пам'яті старшого покоління і пов'язані здебільшого з певними стереотипами та екстремальними обставинами, особливо у зверхньо-зневажливому ставленні до українців. На тому чи іншому конкретно-історичному етапі сприйняття доміанти позитивних та негативних рис польського архетипу змінювалося. Наприклад, у період польсько-української війни 1918 – 1919 рр. на західноукраїнських землях, польсько-українського збройного конфлікту на Волині 1943 р. та повоєнного протистояння верх брали такі нехарактерні риси, як агресивність, войовничість, мстивість, презирство та ін. Як зазначив В. Гулай, у свідомості більшості польського населення Львова в роки Другої світової війни етностереотипи, успадковані від польсько-українських конфліктів минулого і сформовані під впливом волинського конфлікту та геополітичної ідеї повернення Львова як “фортеці польської зброї та культури”, а також антиукраїнської пропаганди, набули характеру антагонізму¹². Хоч ці драматичні сторінки минулого, як і події середини XVII ст., залишили в пам'яті взаємні образи, кривди, шрами в психології українців і поляків, однак вони не переросли в міжетнічну несумісність, оскільки в історії обох народів було немало сторінок спільної боротьби проти поневолювачів, починаючи від опору монголо-татарам, Грюндвальдської битви, патріотичного гасла “За вашу і нашу свободу” в ході польських повстань 30-х і 60-х рр. XIX ст., спільної боротьби з більшовиками в 1920 р. та гітлерівцями в Другій світовій війні. В ментальності наших народів є така блискуча риса, як відсутність злопам'ятності, що й дозволяє не тримати взаємні кривди.

З часів пізнього середньовіччя поляки виробили так званий “захисний пояс” від зовнішніх впливів, і хоч в умовах втрати державності, тривалого перебування в іноетнічному середовищі та під тиском

насильницької асиміляції імунітет самозахисту істотно послабився, все ж польська людність в Україні зуміла захистити і зберегти фундаментальні риси своєї ментальності. Незважаючи на ідеологічну обробку з боку комуністичного режиму, переслідування та репресії, переважна більшість поляків так і не стали “радянськими людьми”, не втратили свого національного “Я”. Власні спостереження дають підстави для висновку про те, що серед поляків, більшою мірою як серед українців, побутує завищена самооцінка, гіпертрофія позитивних стереотипів і замовчування негативних, надмірна ідеалізація всього польського, своїх національних рис, своєї історії, протиставлення її історії сусідів. При цьому варто звернути увагу на деякі регіональні особливості сучасної ментальності поляків України. Їх етнічна самобутність повніше збереглася на західноукраїнських землях, на Волині, Поділлі та Поліссі, тобто в районах традиційного проживання, і в меншій мірі на сході та півдні України, зокрема в містах. У першу чергу це стосується таких ознак польськості, як послуговування своєю мовою в побуті, прагнення навчити її своїх дітей, дотримання національних традицій, звичаїв, релігійних обрядів тощо. До речі, польські та українські християни зберегли в своїй обрядності багато слідів язичництва не тільки як народних звичаїв та традицій, але й у відзначенні релігійних свят. На ментальності частини поляків сходу і півдня України помітний відбиток справив російський елемент, що простежується у певній інфантильності у ставленні до української державності, проявах космополітизму, байдужості.

Звичайно, традиційна етнокультура поляків України, їх етнографічні та ментальні ознаки зазнали глибоких змін під впливом загальноцивілізаційних процесів, урбанізації, воєнних лихоліть і, особливо, внаслідок так званих соціалістичних перетворень, сталінської політики нового курсу 30-х рр., насильницької колективізації, “культурної революції” і войовничої атеїзації, масових репресій, депортацій, переселень, голодомору, “стирання” відмінностей між містом і селом, асиміляційної політики “злиття націй” і зросійщення неросіян, формування “нової спільності – радянського народу” в часи брежнєвщини. Корінним чином змінилася архітектура міст та сіл, знаряддя, умови і характер праці, значно зріс культурно-освіт-

ній рівень усіх верств населення, потужного розвитку дістали засоби масової інформації та комунікації, що не могло обійти життєдіяльності і повсякденності українських поляків, їхнього побуту. Як уже зазначалося, за переписом 2001 р. в Україні проживало 144 130 поляків, з них 99, 6 тис. були жителями міст, а 44,4 тис. сільської місцевості. Серед українських поляків 60,5 тис. чоловіків та 83,6 тис. жінок. Найбільші анклав польського населення зосереджені в Житомирській (49 тис., або 3,5%), Хмельницькій (36,6 тис., або 1,8%), Львівській (18,9 тис., або 0,2%). 6,9 тис. поляків є мешканцями Києва. Польський етнос на теренах України маргіналізувався за рахунок виїзду до Польщі значної частини інтелігенції, висококваліфікованих спеціалістів та робітників. Хоч поляки стабільно відзначалися носіями рідної мови, очевидно десятиріччя асиміляції, дисперсне розселення, відсутність польських шкіл внесли глибокі корективи у цей показник. У 2001 р. тільки 12,9% з них назвали своєю рідною мовою польську, натомість для 71% рідною є українська, а для 15,6% – російська¹³. Однак цей показник аж ніяк не означає, що українські поляки відrekliся від рідної мови, до того ж він є далеко необ'єктивним, оскільки частина людей називали рідною ту мову, якою вони краще володіють або частіше послуговуються. Тому він не може бути визначальним для оцінки самозбереження етнокультури і ментальності. Повніше зберегли рідну мову поляки західного українсько-польського порубіжжя (Львівщина, Волинь) і значно гірше у центрі та на сході України. За дослідженнями Я.Рігера, навіть у регіонах традиційного проживання поляків (Житомирщина і Хмельниччина) тільки представники старшого покоління можуть писати і спілкуватися польською мовою, лише третя частина з них послуговуються нею в побуті. В багатьох польських родинах сіл Гречани, Слобідка Красиловська, Писарівка, Новий завод та ін. діти не розуміють польської мови¹⁴. Разом з тим, навіть та частина полонії, яка не послуговується, або й не знає польської мови, з гордістю признає свою належність до поляків. Тут згадуються слова Ліни Костенко: “Усе було в польській історії. Не було руїни духу”¹⁵.

Таким чином, незважаючи на зменшення кількості української полонії, втрату її частиною деяких ознак національної ідентичності, стирання багатьох відмінностей в архітектурі будівель, стилі одягу,

організації побуту, польська людність повніше з-поміж інших національних меншин інтегрувалася в українське суспільство і стала важливим чинником українсько-польського міждержавного співробітництва. Разом з тим, поляки України утримують класичні ознаки національної меншини як сталої громади, що сформувалася історично і, незважаючи на довготривале проживання в хоч і близькому, але чужому етнічному соціумі, асиміляційні процеси завдяки сильній антропологічній, культурно-етнографічній та ментальній спадкоємності, високому рівню національної та релігійної свідомості зуміла зберегти свою етнічну самобутність і свій унікальний духовний світ. Це блискуче підтверджує думку В. Антоновича, висловлену в розмові з ще молодим А. Шептицьким, про те, що народ може змінити під тиском деякі зовнішні ознаки, але ніколи не змінить ознак внутрішніх, духовних¹⁶. Українські поляки і надалі спираються на своє давнє коріння як в етнічній Польщі, так і в Україні, активізують національно-культурне життя, беруть участь у житті держави як її громадяни, усвідомлюючи, що народи обох країн мають багате спільного в історико-культурній спадщині, а ще більше перспектив для співпраці в умовах євроінтеграції.

¹ Див.: Наулко В.І. Динаміка етнічного складу населення України протягом ХХ століття // Український географічний журнал, 1997. – № 2.

² Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К., 2003. – С. 18.

³ Див.: Культура і побут населення України. Вид. 2, доп. – К., 1993; Лісевич І.Т. Духовно спрагли (Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864 – 1917 рр.)– К., 1997; Етнографія України /За ред. С.А. Макарчука/. Вид. 2–ге.– Львів, 2004; Буравський О.А. Поляки Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.– Житомир, 2004; Етнологічна структура сучасного українського суспільства. Довідник. – К., 2004; Лозко Г.С. Етнологія України. Теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. Вид. II.– К., 2004.

⁴ Див.: Lizak W. Rozstrzelana Polonia. Polacy w ZSRR 1917–1939. – Szczecin, 1990; Kubiak H., Paleczny T., Rokicks J., Wawrykiewicz M. Mniejszosci i Polonia w ZSRR. – Wrocław – Warszawa – Krakow, 1992; Kupczak J. Polacy na Ukrainie w latach 1921 – 1939. – Wrocław, 1994; Burszta W. Wymiary antropologicznego poznania kultury. – Poznan, 1992; Polska – Kresy – Polacy. Studia Historyczne. – Wrocław, 1994; Tresci i mechanizmy przenikania kultur

na pograniczu polsko–ukrainskim. Т.ІІ.– Ruki, 2003; Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i nainowszych XVIII– XX w.– Warszawa, 1984;

⁵ Див.: Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // Історія філософії. Український характер. – К., 1993.– С.511.

⁶ Див.: Драгоманов М.П. Евреи и поляки в Юго-Западном крае // Вестник Европы. – Т.4.–1875. – С.9–25; Водовозова Е.Н. Как люди на белом свете живут: чехи, поляки, русины. – СПб, 1897.

⁷ Див.: Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002. – С.495.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.413, оп.1, спр.17., арк. 20, 22.

⁹ Див.: Автопортрет славянства. – М.,1999.– С. 102–103.

¹⁰ Див.: Mickiewicz A. O duchu narodowym / Dzieła. – Warszawa.– Т. V, VII, XII.

¹¹ Див.:Kardasz M. Postawy wsponeczesny mlodzieży ukrainskiej wobec Polski oraz inych panstw jednoczasy sie Europy // Tresci i mechanizmy przenikania kultur...– S.301–302.

¹² Див.: Гулай В. Етностереотипи в масовій політичній свідомості польського населення Львова під час Другої світової війни // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип. 15. – Львів, 2004,– С.61–63.

¹³ Національний склад населення України та його мовні ознаки... – С.14,25,209.

¹⁴ Riger J. Polska rzeczywistosc jezykowa na Ukrainie// Kresy – pojecie i rzeczywistosc / Zbior studiow. – Warszawa, 1997. – S.193–206.

¹⁵ Війна і мир, або “Українці – поляки: брати, вороги, сусіди...”.– К., 2004. – С.535.

¹⁶ Цит. за: Український соціум: соціально-політичні виміри. – К., 2005. – С.131.